

Cami müslümanlara geri verilince tahrip edilmiş olan revakları bugünkü haliyle yeniden yaptırılmıştır. 1878'den sonra Karlova nüfusu Bulgar göçmenlerin akını ve müslümanların nüfusunun yavaş yavaş azalması sebebiyle tekrar değişmiştir. 1934'te Bulgarlar tarafından yapılan nüfus sayımına göre 5835 Bulgar nüfusuna karşı 1615 Türk mevcuttu. İki hâne dışında yahudilerin tamamı göç etmişti. Osmanlı döneminde Karlova'nın geçim kaynakları büyük oranda gülyağı üretimiyile bazı tekstil ürünleri, altın işlemeciliği (1806'da kırk altı kuyumcu) ve deri imalatından oluşmaktaydı. Günümüzde bunlara bazı hafif sanayi kolları eklenmiştir. Ahşap ve kerpiçten yapılmış, bugüne ulaşan kitâbesine göre 1881-1882'de yeniden inşa edilmiş küçük bir camisi de bulunan müslüman bir toplulukla birlikte 1981'de Karlova'nın nüfusu 30.000'i aşmıştı. Karlızâde Ali Bey Camii 1966-1967'de restore edilmiş ve bir müddet sanat galerisi olarak hizmet vermiş, günümüzde ise korumaya alınmış olup harap durumda bulunmaktadır. Ali Bey'in hamamı ile türbesi 1960'ların başında ortadan kalkmıştır. Bugünkü bilgilere göre 35.000 dolayında nüfusu olan Karlova'daki müslüman cemaatin çoğu Türkçe konuşan Çingeneler'den oluşmaktadır.

BİBLİYOGRAFYA :

BA, TD, nr. 77, s. 835; nr. 370, s. 117; Ayverdi, *Osmanlı Mi'mârisi II*, s. 511; F. Kanitz, *Donau-Bulgarien und der Balkan*, Leipzig 1882, II, 134; K. Jireček, *Das Fürstenthum Bulgarien*, Prag-Wien 1892, s. 435; C. F. Färgov, *Karlovo, minalo, segašno i badešte*, Sofia 1931, tür.yer.; V. Aleksandrov, *Iz Istorijata na Grad Karlovo*, Sofia 1938, tür.yer.; Gökbilgin, *Edirne ve Paşa Livâsi*, s. 394, Vakfiyeler kısmı, s. 226-231; D. Sugarev, *Karlovski Dvorove pres Epohata na Văzraždaneto*, Sofia 1956, tür.yer.; F. Babinger, "Beiträge zur Geschichte von Qarly-eli Vornehmlich aus Osmanischen Quellen", *Aufsätze und Abhandlungen zur Geschichte Südosteuropas und der Levante*, München 1962, I, 370-377; Gälâb Gälâbov, "Turetskie Dokumenti po Istorii Goroda Karlovo", *Vostoçnie Istoçniki po Istorii Narodov Yugo-Vostoçnoi i Tsentralnoj Europi* (ed. A. S. Tveritinova), Moskva 1964, s. 162-184 (with publication in original text of five highly important documents from 1632 and 1868); *Turski Izvori za Bălgarskata Istorija* (ed. B. Nedkov), Sofia 1966, II, 480-497; D. Popov, *Arhitekturnoto Nasledstvo na Karlovo*, Sofia 1967, tür.yer.; I. Undžiev, *Karlovo, Istorija na grada do Osvoboždenieto*, Sofia 1968, tür.yer.; "Karlovo", *Geografski Reçnik na Balgarija* (ed. N. Miçev), Sofia 1980, s. 243-244; I. Dzhambov, *Srednovekovnata krepost kraj Sopot [Kopsis]*, Plovdiv 1991; "Karlovo", *Kratka Balgarska Enciklopedija* (ed. V. Georgiev), Sofia 1964, II, 631-632; "Karlovo", *Enciklopedija Balgarija* (ed. V. Georgiev), Sofia 1982, III, 353-354.

MACHIEL KIEL

KARLUKLAR

Orta Asya tarihinde önemli roller oynayan bir Türk boyu.

Çinliler'in Ko-lo-lu, Ka-la-luk; müslümanların Halluh, Harluh, Harlıg; Tibetliler'in Garlog; Soğdlar'ın Grr-wgt ve Moğollar'ın Har-lu-ut şeklinde kaydettikleri **karluk** kelimesinin "kar yığını" veya "karışmış" anlamında olduğu ileri sürülmektedir (İA, XII/2, s. 186). Karluklar Çin kaynaklarına göre Göktürk Federasyonu'nun önemli gruplarından birini oluşturuyor ve Beşbalık'ın kuzeybatısında, daha yoğun biçimde de Altay dağlarının batısında Kara İrtiş nehriyle Tarbagatay yöresinde yaşıyorlardı.

627 yılı dolaylarında Batı Göktürk Kağanlığı'na isyan ederek isimlerini duyan Karluklar, Çin İmparatorluğu'nun 656'da üç koldan başlattığı büyük taarruzda ise Batı Göktürk Kağanı A-shih-na Holu'yu desteklediler; ancak onunla birlikte mücadeleyi kaybettiler. 665 yılından itibaren tekrar toparlanan Karluklar, Çin İmparatorluğu'na tâbi Doğu ve Batı Göktürkler'e bağlı olmaksızın bağımsız yaşamaya başladılar; evvelce "kül erkin" unvanını taşıyan şefleri bundan sonra "yabgu" unvanını aldı. Bir ara Asya'daki bütün Türkler'i birleştirmeye çalışan İkinci Göktürk Devleti Hükümdarı Kapgan Kağan'ın yönetimine giren Karluklar 711 ve 714 yıllarında isyan ettiler. Fakat Çinliler'in tahrikleriyle meydana gelen olaylarda çok zarar gördüler ve geçici olarak Çin İmparatorluğu'nun Beşbalık eyaletine bağlandılar. Bilge Kağan döneminde ise (716-734) tekrar Göktürk hâkimiyetini benimsediler. Bunda, akrabalık tesisi yoluyla boyları devlete kazanma politikası takip eden Bilge Kağan'ın çabalarının büyük rolü olmuştur. Bilge Kağan'ın ölümünden sonra Karluklar, Basmıllar'la birlikte İkinci Göktürk Devleti'nin yıkılmasında (745) ve Uygur Devleti'nin kurulmasında etkili oldular. Karluk şefi Uygur Kağanlığı'nın kurucusu Kutluğ Bilge Kül'ün emrine girdi ve ondan "doğu yabgusu" (sol yabgu) unvanını aldı.

Beşbalık civarında oturan bir grup Karluk ise başlarına Tun Pi-chia (Tun Bilge) adlı bir yabgu seçerek bağımsız hareket etmeye başladılar. Ancak Moyeçor Kağan'la başa çıkamayarak batıya doğru çekildiler ve bu arada Talas Savaşı'nda (751) Çinliler'in karşısında müslümanla-

rın tarafını tutarak zafer kazanmalarına yardımcı oldular. Daha sonra da yıkılma sürecine giren Kara Türgiş Kağanlığı'nın iki büyük idare merkezi Tokmak ve Talas'ı zaptederek 766 yılında burada başşehri Balasagun yakınlarındaki Kara-ordu olan bir devlet kurdular. Arslan İl Tirgüg'ün kurduğu bu devlet başlangıçta Isık Göl'den Taraz'a kadar uzanan bir sahayı kapsıyordu; IX. yüzyılda ise büyük bir gelişme gösterdi ve Taşkent, Fergana ve Kâşgar'ı ilhak ederek sınırlarını Siriderya nehrine kadar genişletti. 840'ta Uygur Kağanlığı'nın yıkılması üzerine kendini Göktürkler'in halefi kabul eden Karluk Hükümdarı Bilge Kül Kadır Kağan "Kara Han" unvanını aldı. Böylece Karluk Devleti değişiklik geçirerek aynı zamanda ilk Türk-İslâm devleti olan Karahanlılar'a dönüştü. Tarihte Karahanlılar'ın temelini oluşturmak gibi önemli bir rol oynayan Karluklar, Gazneli Mahmud'un babası Sebük Tegin'in doğduğu Barsgan (Barshan) şehrinin o çağdaki hâkimleri olmaları sebebiyle Gazneliler'in kuruluşunda da büyük rol oynadılar.

Karluk Devleti kurulduğu sıralarda Amuderya'nın dirseğindeki Yukarı Toharistan bölgesinde bir de bağımsız Karluk yabguluğu bulunuyordu. İlk İslâm akınları sebebiyle kaynaklarda önemli bir yer tutan bu yabguluğun ne zaman sona erdiği tesbit edilememektedir. Ancak daha sonraki asırlarda onların bir kol halinde Hindistan'a ve yine ayrı bir kol halinde Sistan bölgesine göçtükleri bilinmektedir.

1141'de Selçuklular'la Karahıtaylar arasında cereyan eden ve Selçuklular'ın yıkılmasına zemin hazırlayan Katvân savaşı, Sultan Sencer'den kaçan ve Karahıtay Gürhanı Ye-lü Ta-şi'ye sığınarak onu savaşa kışkırtan Karluklar sebebiyle meydana gelmiştir. Yine Karluklar, Hârizmşahlar'la Karahıtaylar arasında da birçok anlaşmazlığa sebep olmuşlardır. Karluklar Moğol hâkimiyeti döneminde de kendilerini gösterdiler. Altay dağlarının batısında yaşayan Karluklar'dan 756-757 yıllarında göç etmeyip kalanlar zamanla nüfuslarının artması sonucu Karahıtaylar döneminde I. Arslan Han'ın liderliğinde Kayalık Karluk beyliğini kurdular. Moğol istilâsı başladığı yıllarda bu beyliğin başında Karahanlılar'a tâbi II. Arslan Han vardı. Beylik daha sonra Cengiz Han'a itaat arzetti ve onun zamanında bazı Karluklar Moğol devlet yönetiminde görev aldılar. 1259 yılına kadar yarı bağımsız olarak adı anılan bu beylikten daha sonraları hiç

bahsedilmemektedir. Yaklaşık aynı tarihlerde, şimdiki Kulca şehrinin kuzeybatısında bulunan Almalık şehrinde ikinci bir Karluk beyliği daha kurulmuştur. Beyliği kuran Bozar, Naymanlar tarafından öldürülünce yerine oğlu Sıgnak Tegin geçti. Cengiz Han'ın 1220'deki batı seferine ordusuyla birlikte katılan Sıgnak Tegin'den sonra beyliğin idaresini oğlu Dânişmend Tegin ele almışsa da onun icraatı hakkında yeterli bilgi yoktur. Celâleddin Hârizmşah 1225 yılında Irak'a gitme kararını verdiği zaman daha önce Moğollar'dan temizlediği Gazne ve civarını, yaptığı savaşlarda kendisine büyük yardımları dokunan Seyfeddin Hasan Karluk'a bıraktı. Bâmiyân'ı da alarak topraklarını genişleten Seyfeddin, burada bölgeye izâfeten Hazara Karluk Beyliği adıyla anılan bir beylik kurdu. Sonra doğudaki mahallî Hint beyleriyle mücadele etmeye başlayıp Mültan ve Pencap bölgesinde başarılar kazandı. Bu beyliğin ne zaman sona erdiği bilinmemektedir; ancak oradaki Karluk boyları 1846'daki İngiliz işgaline kadar varlıklarını sürdürdüler. Yukarı Tohâristan'dan geldikleri kabul edilen bir grup Karluk da bugün Afganistan ve kuzeyinde bulunan Rustâk, Feyzâbâd, Tâlekân ve Bedehşan şehirlerinin kırsal kesiminde yaşayışına devam etmektedir. Moğol kumandanlarından Curmagon Noyan, Ögedey Han'ın emriyle 30.000 kişilik ordusunun başında İran taraflarına yönelmiş dört tümeninden oluşan ordusunun bir tümenini Uygur, Karluk ve Türkmen grupları teşkil ediyordu. 1265'ten sonra dağılan bu tümenen bazı birliklerle daha önce vuku bulan Oğuz göçlerine karışmış bazı Karluk grupları da Anadolu'ya geldiler. Bugün Anadolu'da Karluk adını taşıyan yedi köy vardır.

BİBLİYOGRAFYA :

Hudûdü'l-âlem (trc. V. Minorsky), London 1937, s. 95-99; Cüveynî, *Târîh-i Cihângüşâ* (Öztürk), I, 112; II, 14-15, 70; W. Barthold, *Orta Asya Türk Tarihi Hakkında Dersler*, İstanbul 1927, s. 90, 118, 142; a.m.f., *Moğol İstilasına Kadar Türkistan*, Ankara 1990, s. 217, 273, 342, 348, 356, 357, 377, 385-386, 436, 460, 549; E. Chavannes, *Documents sur les Toukioie occidentaux*, Paris 1941, s. 25, 26, 33, 62, 63, 67, 84, 85; Mehmet Altay Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi*, Ankara 1954, II, 326-329; İbrahim Kafesoğlu, *Hazretmişahlar Devleti Tarihi*, Ankara 1956, s. 52 vd.; a.m.f., "Karluklar", *Tarihte Türk Devletleri*, Ankara 1987, I, 259-262; a.m.f., *Türk Millî Kültürü*, İstanbul 1991, s. 137-140; a.m.f., "Türkler [Karluklar]", *İA*, XII/2, s. 186-188; Bahaeddin Ögel, *Sino-Turcica*, Tai-pei 1964, s. 219-244; a.m.f., *İslâmiyetten Önce Türk Kültür Tarihi*, Ankara 1988, s. 303-329; Akdes Nimet Kurat,

IV-XVIII. Yüzyıllarda Karadeniz Kuzeyindeki Türk Kavimleri ve Devletleri, Ankara 1972, s. 44; Hüseyin Salman, *Karluklar* (doktora tezi, 1973), İÜ Ed. Fak.; Hakkı Dursun Yıldız, "Talas Savaşı Hakkında Bazı Düşünceler", *Cumhuriyetin 50. Yılına Armağan* (haz. İÜ Ed. Fak.), İstanbul 1973, s. 71-82; R. Grousset, *Bozkır İmparatorluğu Atilla, Cengiz Han, Timur* (trc. M. Reşat Uzman), İstanbul 1980, s. 106-121; Ramazan Şeşen, *İslâm Coğrafyacılarına Göre Türkler ve Türk Ülkeleri*, Ankara 1985, s. 3, 5, 17, 19, 21, 25, 26, 42, 44, 99-100, 102-107, 123, 134, 136, 143, 147, 149, 153, 154, 161, 163, 171, 172, 183-184, 187-191, 194, 199, 207, 208, 210, 237-239; *Moğolların Gizli Tarihi* (trc. Ahmet Temir), Ankara 1986, s. 198, 235; Yusuf Hikmet Bayur, *Hindistan Tarihi*, Ankara 1987, s. 282, 287, 289; Faruk Sümer, *Oğuzlar*, İstanbul 1992, s. 273; Ahmet Taşağıl, *Gök-Türkler*, Ankara 1995-99, I-II, bk. İndeks; Gy. Nemeth, "Der Volksname Karluk und Seine Semantische Gruppe", *Acta Linguistica*, XIX, Budapest 1972, s. 14 vd.; Reşit Rahmeti Arat, "Karluklar", *İA*, VI, 351-352; C. E. Bosworth, "Karluq", *EL* (Ing.), IV, 658-659.

HÜSEYİN SALMAN

KARMATİLER

(القرامطة)

Aşırı Şii İsmâiliyye mezhebine mensup bir zümre.

Karmatîler (Karâmita), Kûfe'deki İsmâilî dâîsi Hamdân b. Eş'as Karmat'a (ö. 293/906) nisbetle bu adı almışlardır. İbn Manzûr onları ayrı bir kavim olarak tanıtır (*Lisânü'l-Arab*, "krmt" md.). Taberî, 255 (869) yılı olaylarını anlatırken Karmatiyyûn diye anılan Zenc isyanının destekçisi bir gruptan bahseder (*Târîh*, IX, 419). Mes'ûdî ile Makdisî ise Karmatîler'in bir Sudan halkı olduğunu belirtirler (*Mürûcû'z-zeheb*, II, 20; *Ahşenü't-tekâsim*, s. 242). Bu özellikleri dikkate alan bazı çağdaş araştırmacılar Karmatîler'in, söz konusu halkın Herodotos'un da zikrettiği (*Târîh*, IV, 174, 183, 184) Libya'dan getirilen Garamalılar yahut Garamantlar olduğunu ve adlarının Arap diline Karâmita yahut Karmatiyyûn şeklinde geçtiğini ileri sürmektedirler (Shaban, II, 102, 130; Abdülmeccid Âbidin, XI [1963], s. 167-169). Karmat isminin Sevâd bölgesindeki Benî Ukayl'in kolu Benî Karmat'tan geldiği, Karmatîler'in ve liderleri Hamdân'ın Arap asıllı olduğu da rivayet edilmektedir (İbn Miskeveyh, II, 129; Makrîzî, *İttî'âzû'l-hunefâ*, I, 156). Louis Massignon ismin Vâsî'taki mahallî Ârâmî lehçesinde "gizleyen, hileci" anlamındaki kurmatâdan (*İA*, VI, 353), Wladimir Ivanow ise Aşağı Mezopotamya'da "köylü ve çiftçi" yerine kullanılan *karmita* yahut *karmutadan* geldiğini

düşünmektedir (*Ismaili Tradition*, s. 68-69).

Genel kabule göre Karmatîler 255 (869) yılında Abbâsîler'e karşı düzenlenen Zenc isyanı sırasında ortaya çıkmışlardır. Hareketin kurucusu olarak kabul edilen Hamdân, Sâbiiliğe mensup olup Kûfe yakınlarındaki Dûr köyündendir ve büyük ihtimalle 264'te (877-78) Abdullah b. Meymûn'un yahut oğlu Ahmed'in dâilerinden Hüseyin el-Ahvâzî'nin telkinleriyle İsmâiliyye hareketine katılmış, onun ölümünden ya da Sevâd bölgesini terketmesinden sonra İsmâiliyye'nin o bölgedeki dâîsi olmuştur. Ancak Karmatî hareketi onunla sınırlı tutulmamış, döneminde veya daha sonra çıkarılan bütün ayaklanmalar Karmatîler'e mal edilmiş, bazan da Fâtımî-İsmâilî hareketi Karmatîlik olarak nitelendirilmiştir. Hamdân'ın asıl destekçileri Kûfe'ye yerleşen Benî Şeybân ve Bekir b. Vâil'e mensup Arap kabileleriydi. Bu kabilelerin yardımı ile güçlü bir duruma gelen Hamdân, hareketin devamını sağlamak için mensuplarından çeşitli adlar altında para topladı. Arkasından kendisine bağlı olan her köye bir dâî tayin etti ve ahalinin mal ve emlâkinin idaresini bu dâîye verdi. Hamdân'ın faaliyetleri, Abbâsîler'in Zenc isyanıyla meşgul olmalarından dolayı 278 (891) yılında bir grup Kûfeli'nin Bağdat'a gidip durumu haber vermesiyle farkedilebilmiştir (Taberî, X, 25). Onun faaliyetlerinde en büyük yardımcısı kayınbiraderi Abdân olmuştur. Hamdân Karmat ve Abdân, Ubeydullah el-Mehdî'nin 286'da (899) Selemiye'de imâmetin kendisine ve dedelerine ait bir hak olduğunu ileri sürmesi üzerine yeni İsmâiliyye doktrininden desteklerini kesmişlerdir. Karmatîler'in 287-289 (900-902) yılları arasında üç ayaklanma teşebbüsü Halife Mu'tazid-Billâh tarafından bastırılmıştır.

Irak ve Suriye'de Karmatî isyanlarını düzenleyen dâilerden Zikreveyh b. Mihreveyh 289'da (902) Sâhibüşşâme diye bilinen oğlu Hüseyin'i (yahut Hasan) Benî Kelb'i kendi mezheplerine kazanmak için Suriye çölüne gönderdi. Hüseyin, Benî Uleys ve Benî Asbağ'ın kollarının desteğini kazandı. Zikreveyh'in oğullarından Sâhibünnâka diye tanınan Yahyâ 290 Şâbanında (Temmuz 903) Dimaşk kuşatması sırasında öldürülünce yerini kardeşi Sâhibüşşâme aldı. Muhammed b. İsmâil'in neslinden olduğu iddiasıyla emîrül'l-mü'mininin ve mehdî unvanlarını kullanan yeni Karmatî lideri Halep'e yaptığı başarısız